

УДК 159.922.8:177.

Т. В. Федотова

Received February 21, 2015

Revised March, 17, 2015

Accepted April, 13, 2015

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ В ОСІБ РАНЬОГО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

У статті проаналізовано розуміння явища самотності в категоріях: почуття, процес, життєва позиція, стан, потреба. Теоретично розглянуто основні підходи в дослідженні проблеми самотності в західній психологічній науці: психоаналітичний (З. Фройд, Г. Зілбург, Г. Салліван й ін.); феноменологічний (К. Роджерс та ін.), соціально-психологічний (К. Боумен, Д. Рісмен, Ф. Слейтр та ін.); інтеракціоністський (Р. Вейс, В. Серма та ін.), когнітивний (Л. Пепло, Д. Перлман, А. Бек й ін.); екзистенційно-гуманістичний (К. Мустакас, А. Маслоу, Е. Фромм та ін.); інтимний (В. Дерлега, С. Маргуліс та ін.); загальносистемний (С. Фландерс та ін.); міждисциплінарний (У. Садлер та ін.). Емпірично встановлено, що в осіб раннього юнацького віку можна спостерігати такі особливості переживання самотності: навіть за низького рівня суб'єктивного відчуття самотності особистості здебільшого буде присутнє глибоке переживання стану самотності; з-поміж видів самотності переважають: дифузний вид, що характеризується підозрілістю в міжособистісних відносинах і поєднанням суперечливих особистісних та поведінкових характеристик (у стані дуже глибокого переживання самотності – проявляється у прагненні налагодити взаємини з іншими людьми, сподіваючись віднайти сенс власного буття й свою значущість); відчужений вид, що проявляється у вираженій нездатності до співпраці, підозрілості та залежності в міжособистісних стосунках, утраті значущих контактів, інтимності, відчуженням від норм і цінностей, прийнятих у суспільстві; дисоційований вид, що виявляється в тривожності, демонстративності характеру, протиборстві егоїстичності й підпорядкованості в міжособистісних взаєминах.

Ключові слова: самотність, переживання самотності, усамітнення, відчуження, ізоляція.

Федотова Т. В. Особенности переживания одиночества у лиц раннего юношеского возраста. В статье анализируется понимание явления одиночества в категориях: чувство, процесс, жизненная позиция, состояние, потребность. Теоретически рассмотрены основные подходы в исследовании проблемы одиночества в западной психологической науке: психоаналитический (З. Фройд, Г. Зилбург, Г. Салливан и др.); феноменологический (К. Роджерс и др.); социально-психологический (К. Боумен, Д. Рисмен, Ф. Слейтр и др.), интеракционистский (Р. Вейс, В. Серма и др.); когнитивный (Л. Пепло, Д. Перлман, А. Бек и др.); экзистенциально-гуманистический (К. Мустакас, А. Маслоу, Э. Фромм и др.); интимный (В. Дерлега,

С. Маргулис и др.); общесистемный (С. Фландерс и др.); междисциплинарный (У. Садлер и др.). Эмпирически установлено, что у лиц раннего юношеского возраста можно наблюдать такие особенности переживания одиночества: даже при низком уровне субъективного ощущения одиночества в большинстве случаев будет присутствовать глубокое переживание этого состояния; среди видов одиночества преобладающими являются диффузный вид, который характеризуется подозрительностью в межличностных отношениях и сочетает противоречивые личностные и поведенческие характеристики (в состоянии очень глубокого переживания одиночества – проявляется в стремлении наладить взаимоотношения с другими людьми, надеясь найти смысл собственного бытия и свою значимость); отчужденный вид, который проявляется в неспособности к сотрудничеству, подозрительности и зависимости в межличностных отношениях, потере значимых контактов, интимности, отчуждении от норм и ценностей, принятых в обществе; диссоциированный вид, что выражается в тревожности, демонстративности характера, противоборстве эгоистичности и подчиненности в межличностных взаимоотношениях.

Ключевые слова: одиночество, переживание одиночества, уединения, отчуждения, изоляция.

Fedotova T. V. Peculiarities of Loneliness Emotional Experience Among Persons of Early Preadult Age. Understanding of loneliness emotional experience in the categories: feelings, process, life position, condition, necessity was analyzed in the article. The main theoretical approaches were observed in the study of loneliness emotional experience in western psychological science: psychoanalytical (Sigmund Freud, Gregory Zilboorg, Harry Stack Sullivan, and others), phenomenological (Carl Rogers and others), socio-psychological (Carol Bowman, David Riesman, Stanley F. Slater and others), interactionist (Franz Rudolf von Weiss, V. Sermat and others), cognitive (L. A. Peplau, Stuart D. Perlman, Aaron T. Beck and others), existential-humanistic (Clark E. Moustakas, Abraham Maslow, Erich Seligmann Fromm and others), intimate approach (Valerian Derlega, Margulis Mikhail and others), system-wide (S. Flanders and others), interdisciplinary (William Samuel Sadler and others). It was found out empirically that people in their early preadult age can have some peculiarities of emotional experience of loneliness. Even in case of low level of subjective loneliness in most cases there will be present deep emotional experience of loneliness; among the types of loneliness there are: diffuse type that is characterized by suspiciousness in interpersonal relations and combination of contradicting personal and behavioral characteristics (in condition of very deep emotional experience of loneliness – it is characterized by the desire to improve relations with other people hoping to find sense of own being and own significance); alienated type that is displayed in expressed inability to cooperate, suspiciousness and dependence in interpersonal relations, losing of significant contacts, intimacy, alienation from the norms and values that are accepted in the society; dissociated type that manifests itself in anxiety, demonstrativeness of character, confrontation of selfishness and subordination in interpersonal relations.

Key words: loneliness, loneliness emotional experience, solitude, alienation, isolation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Стрімка глобалізація й урбанізація світу, відсутність стабільності в політичній та економічній сферах суспільства, ранній надмірний інформаційний вплив, нав'язування соціумом бажаних установок й патернів поведінки впливають на специфіку функціонування людини в соціальному середовищі та гостро ставлять проблему самотності особистості, її соціальної відчуженості, переживання нею почуття покинутості та непотрібності. Загалом прискорення темпу життя людей зумовлює заміну глибоких духовно-емоційних взаємин на функціонально-рольові, які вирізняються поверховістю й стають певним психологічним захистом від чуттєво-емоційного перенавантаження особистості. Актуальність проблеми самотності загострюється й тим, що розквіт інформаційних технологій визначає домінантним у спілкуванні раціоналізований обмін інформацією, а емоційна взаємодія відходить на другий план.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У психологічному словнику самотність визначено як один із психогенних факторів, який впливає на емоційний стан і психічне здоров'я людини. Основні умови її прояву – фізична або емоційна ізоляція, що актуалізує потребу в спілкуванні, незадоволення якої може спричиняти гострі психічні стани, а інколи й психічні розлади [8]. Самотність як психологічний феномен розглядають у таких категоріях, як почуття, процес, життєва позиція, стан, потреба. Самотність як почуття виявляється в переживанні людиною своєї несхожості з іншими, усвідомленні неможливості мати близькі стосунки, які ґрунтуються на взаємному прийнятті, любові та розумінні. Як процес самотність полягає в поступовій утраті здатності особистості сприймати й реалізовувати наявні в суспільстві норми, принципи, цінності в конкретних життєвих ситуаціях. Самотність як ставлення визначається неможливістю прийняття світу як самоцілі та самоцінності [13]. Як життєва позиція самотність – це усвідомлене небажання підтримувати близькі стосунки незалежно від рівня значущості особи, причому людина відчужена не лише від інших людей, а й від цінностей, ідеалів, норм суспільства й світу загалом. Самотність як стан – це переживання людиною втрати внутрішньої цілісності, зовнішньої гармонії зі світом [3]. В. А. Андрусенко вважає, що самотність як потреба зумовлена необхідним етапом у визначенні можливостей «Я» особистості, а також її вільного самовизначення та самоствердження у світі [1].

Загалом у вітчизняній психології проблему самотності досліджували в контексті вивчення сімейних взаємин (О. М. Коротєєва й ін.);

психологічних особливостей осіб різного віку (О. Б. Долгінова, І. С. Кон); неможливості знайти емоційний відгук (Є. І. Головаха та ін.); соціально-психологічних факторів (С. Л. Вербицька й ін.); культурно-історичних форм розвитку суспільства (О. В. Данчева та ін.); спілкування (А. У. Хараш), в екстремальних умовах (Н. Ю. Хрящева й ін.).

У західній психології проблематику самотності вивчали більш ґрунтовно, що дало змогу в подальшому виокремити основні підходи в дослідженні цього явища: психоаналітичний (З. Фройд, Г. Зілбург, Г. Салліван та ін.); феноменологічний (К. Роджерс); соціально-психологічний (К. Боумен, Д. Рісмен, Ф. Слейтр та ін.); інтеракціоністський (Р. Вейс, В. Серма та ін.); когнітивний (Л. Пепло, Д. Перлман, А. Бек й ін.); екзистенційно-гуманістичний (К. Мустакас, А. Маслоу, Е. Фромм); інтимний (В. Дерлега, С. Маргуліс та ін.); загальносистемний (С. Фландерс); міждисциплінарний (У. Садлер й ін.).

Згідно з поглядами представників *психоаналітичного підходу* (З. Фройд, Г. Зілбург, Г. Салліван та ін.) самотність – наслідок нарцисизму, манії величчя й агресивності особистості. З. Фройд і його послідовники відзначають роль стадії раннього розвитку дитини у формуванні самотності особистості. Г. Зілбург здійснив психологічний аналіз самотності, чітко позначивши межу між самотністю та усамітненням. На переконання науковця, усамітненість – цілком нормальне явище, яке переживається тоді, коли людина потребує спілкування з певною особистістю, проте з часом це минає. Натомість самотність має постійний характер і є непереборним відчуттям [5]. Г. Салліван, простежуючи вікову динаміку потреб особистості в інтимній близькості, зазначає, що самотність пов'язана з нестачею, втратою або боязню втрати взаємин, які формуються на певних етапах особистісного розвитку [10].

У межах *феноменологічного підходу* К. Роджерс розробив особистісно орієнтовану модель самотності. Згідно з його «Я-концепцією» особистості, суспільство змушує індивіда поводитися відповідно до соціально виправданих зразків поведінки, які обмежують його свободу. Так відбувається протиставлення внутрішнього «Я» індивіда та його соціального представлення. Звідси й виникає смислова напруга, яка спричиняє стан самотності. Самотність, на думку К. Роджерса, – прояв слабкої пристосованості особистості, а причина цього – у феноменологічній невідповідності уявлень індивіда про власне «Я» [9, с. 235].

Представники *соціально-психологічного підходу* (К. Боумен, Д. Рісмен, Ф. Слейтр та ін.) вважають самотність продуктом дії соціальних сил,

нормативним і статистичним показником, що характеризує суспільство. За К. Боуменом, самотність має хворобливий характер переживання, хоча є природним атрибутом людського буття й результатом соціальних явищ. Будь-які зміни в соціальних інститутах призводять до розриву міжособистісних стосунків, а тому спричиняють самотність особистості [4, с. 23–25]. Д. Рісмен і Р. Слейтер [4] вважають, що додаткове джерело самотності особистості – це індивідуалізм. Реалізація в сучасному суспільстві принципу «кожен сам за себе» залишає незадоволеною потребу в спілкуванні, участі й залежності та, як наслідок, особистість переживає самотність.

Р. Вейс як представник *інтераціоналістського* підходу (Р. Вейс, В. Серма й ін.) вважає самотність результатом комбінованого впливу особистісного та ситуативних чинників й адекватною реакцією індивіда на дефіцит соціальних взаємодій, які задовольняються основними соціальними запитами особистості. За критерієм прояву науковець виділяє соціальний та емоційний типи самотності [5, с.123]. В. Серма, вивчаючи самотність, розглядає її як прояв глибокої особистісної кризи. Згідно з дослідженнями науковця, головна причина зростання кількості самогубств серед підлітків й осіб раннього юнацького віку – «сильне та майже непередаване відчуття самотності» [5, с. 227].

Головний постулат *когнітивного підходу* (Л. Пепло, Д. Перлман, А. Бек й ін.) такий: когнітивний «дисонанс» відокремлює особистість від зовнішнього світу, при цьому наголошується значення самопізнання та самооцінки індивіда як самотнього. Л. Пепло, Д. Перлман експериментально доводять: якщо індивід оцінює себе як самотню особистість, його почуття самотності зростає й зміцнюється [5; 7, с.175]. А. Бек наголошує, що коли «внутрішня реальність» особистості в значущих співвідношеннях не відповідає «зовнішній реальності», вона може відчувати емоційні розлади (депресію), тривогу та почуття самотності [2].

Згідно з *екзистенційно-гуманістичним підходом* (К. Мустакас, А. Маслоу, Е. Фромм й ін.) самотність вважається абсолютно необхідним і природним явищем, усі люди із самого початку є самотніми й по-різному це виявляють. К. Мустакас подає відмінності між вигаданою та істинною самотністю. Він вважає, що людям не потрібно долати страх самотності, думати, як її позбавитися, а навпаки – думати, як навчитися позитивно й найпродуктивніше її використовувати. Хоча самотність може мати хворобливий ефект, К. Мустакас розглядає його як продуктивний, творчий стан людини [5]. На думку Е. Фромма, природа людини не погоджується з ізоляцією та самотністю, оскільки вони фрагментують особистість, розколюють на частини, що спричиняє появу агресії, насильства, тероризму й

анархії [12]. А. Маслоу, вивчаючи особливості осіб, які самоактуалізуються, дійшов висновку, що для них характерна потреба в самоті. Проте зміст і сутність цієї потреби науковець визначає як абсолютно нормальну та необхідну людині, яка прагне до самопізнання, самовдосконалення й самоактуалізації [6].

Загальносистемний підхід (С. Фландерс та ін.) ґрунтується на розумінні системи як сукупності елементів, що взаємодіють між собою, зумовлюють один одного й утворюють єдине ціле. Тому самотність виступає механізмом зворотного зв'язку, який дає змогу індивідові та суспільству зберегти стійкий оптимальний рівень людських контактів [5, с. 162]. Самотність, за С. Фландерсом, – потенційно патологічний стан, який водночас і корисний механізм зворотного зв'язку, що може сприяти успішному розвитку індивіда й суспільства [5].

Представники *міждисциплінарного підходу* (У. Садлер та ін.) самотність визначають як «переживання, що викликає комплексне й гостре відчуття, яке виражає певну форму самосвідомості та демонструє розкол основної реальної мережі відносин і зв'язків внутрішнього світу особистості» [5, с. 27]. Утрата значущих для індивіда соціальних зв'язків призводить до переживання відчуття самотності.

Представники *інтимного підходу* В. Дерлега й С. Маргуліс для тлумачення самотності вживають поняття «інтимність» і «саморозкриття». Основна теза цього підходу: індивід прагне до збереження рівноваги між бажаним і досягнутим рівнями соціального контакту [11, с. 31]. Самотність – нормальний досвід особистості, в індустріальному та постіндустріальному суспільстві вона обов'язково присутня, відіграє роль індикатора відхилень від оптимального психологічного балансу особистості [13, с. 221].

Формулювання мети та завдань статті. Мета дослідження полягає в теоретико-методологічному аналізі феномену самотності в психологічній літературі й емпіричному з'ясуванні особливостей переживання самотності в юнацькому віці, що передбачає розв'язання таких **завдань**: проаналізувати основні підходи щодо розуміння проблеми самотності в психології; емпірично визначити особливості переживання самотності в юнацькому віці.

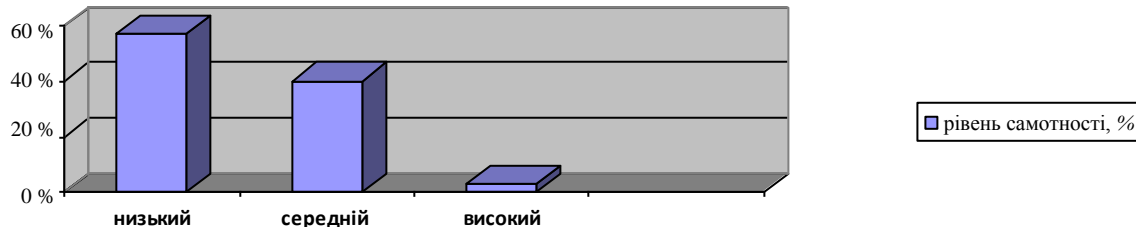
Методи та методики. Для досягнення поставленої мети використано теоретичні (аналіз проблеми на підставі наукової літератури: порівняння, систематизація та узагальнення наукової інформації); психодіагностичні методи (методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності

Д. Рассела й М. Фергюсона, опитувальником «Самотність» С. Г. Корчагіної, опитувальником для визначення виду самотності (С. Г. Корчагіна); методи математичної статистики (визначення середньогрупових показників, відсотковий та однофакторний дисперсійний аналіз).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Діагностична програма дослідження особливостей переживання самотності в осіб раннього юнацького віку передбачала виявлення рівня суб'єктивного відчуття самотності; визначення глибини переживання самотності та переважаючого її виду; аналіз й інтерпретацію отриманих даних.

Емпіричне дослідження проведено на базі Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. У ньому брало участь 60 студентів першого та другого курсів інституту мистецтв спеціальності «хореографія», педагогічного інституту спеціальності «Соціальна педагогіка» та факультету психології спеціальності «Психологія» віком 17–19 років.

Відсотковий розподіл діагностованих за результатами методики діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела й М. Фергюсона зображено на рис. 1.

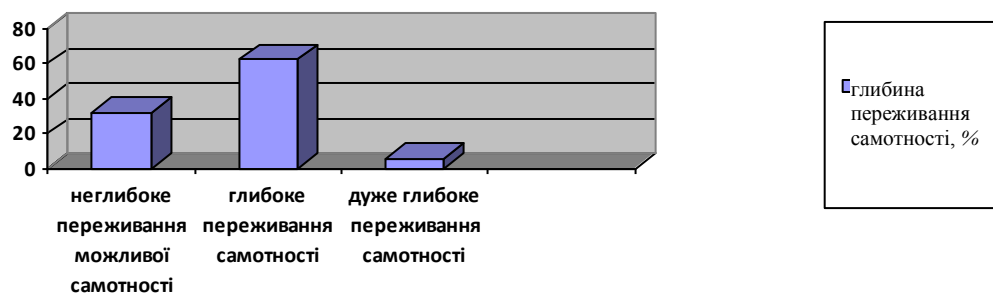

Рис. 1. Відсотковий розподіл діагностованих за методикою Д. Рассела та М. Фергюсона за рівнем самотності

Із рис. 1 випливає, що в 57 % респондентів визначено низький рівень суб'єктивного відчуття самотності; у 40 % – середній та в 3 % осіб – високий рівень суб'єктивного відчуття самотності. Статистично значущі відмінності зафіксовано в результатах діагностованих із таким рівнем суб'єктивного відчуття самотності: низьким і високим ($F = 2,73$ при $\alpha \geq 0,01$) та середнім і високим ($F = 2,34$ при $\alpha = 0,05$).

Отже, незважаючи на те, що самотність, згідно зокремими розглянутими вище теоріями, – невід'ємна частина людського життя, у діагностованих раннього юнацького віку визначено низький та середній рівні суб'єктивного відчуття самотності.

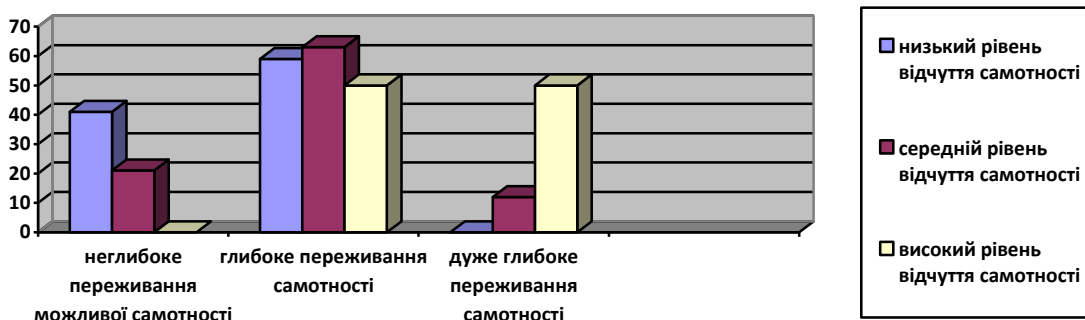
Відсотковий розподіл діагностованих, за результатами опитувальника «Самотність» С. Г. Корчагіної, відображено на рис. 2.

Рис. 2. Відсотковий розподіл діагностованих за глибиною переживання самотності за опитувальником «Самотність» С. Г. Корчагіної

Як засвідчує рис. 2, у більшості досліджуваних присутнє глибоке переживання актуальної самотності (62 % осіб) ($F = 2,42$ при $\alpha = 0,05$). Неглибоке переживання можливої самотності визначено в 32 % респондентів і дуже глибоке – у 6 % опитаних ($F = 2,58$ при $\alpha = 0,05$).

Також доцільно зіставити показники рівня самотності та глибини переживання самотності діагностованими. Відсотковий розподіл за глибиною переживання самотності діагностованих із різним рівнем суб'єктивного відчуття самотності відображено на рис. 3.

Рис. 3. Відсотковий розподіл за глибиною переживання самотності діагностованих із різним рівнем її суб'єктивного відчуття

Отже, як видно з рис. 3, у 59 % діагностованих із низьким рівнем суб'єктивного відчуття самотності спостерігається глибоке переживання самотності; у 41 % респондентів – неглибоке.

У 63 % діагностованих із середнім рівнем суб'єктивного відчуття самотності простежено глибоке переживання самотності; у 12 % респондентів – дуже глибоке; у 21 % – неглибоке.

Глибина переживання самотності діагностованих із високим рівнем самотності така: у 50 % осіб визначено глибоке переживання актуальної

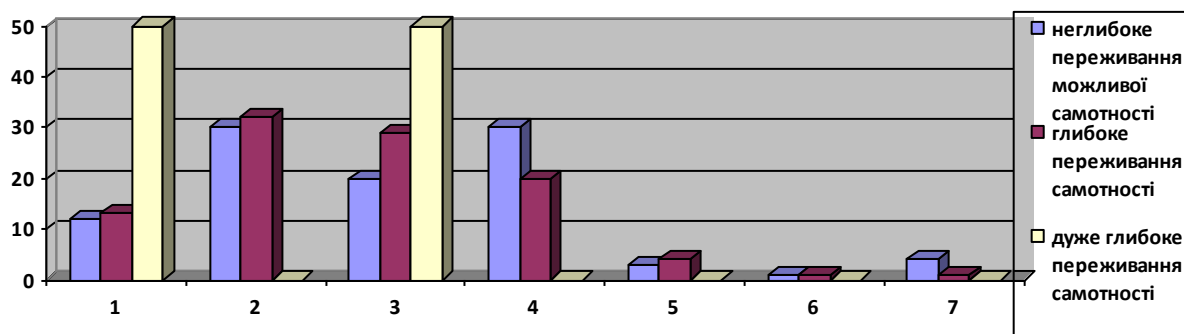

самотності та в 50 % респондентів – дуже глибоке переживання самотності, зануреність у неї.

Статистично значущих відмінностей щодо глибини переживання самотності в діагностованих усіх трьох груп не було визначено.

Відсотковий розподіл згідно з переважаючим видом самотності в діагностованих із різним рівнем її суб'єктивного відчуття зображено на рис. 4.

Отже, як засвідчує рис. 4, у діагностованих із глибоким переживанням самотності рівнозначно представлені дифузний і дисоційований види самотності (по 50 % осіб). Деяко відмінні результати визначено в респондентів із глибоким переживанням самотності: дифузний вид самотності спостерігається в 13 % осіб; відчужений – у 32 %; дисоційований – у 29 %; стан самотності без визначення виду – у 20 %; також простежено змішані типи: відчужений/дисоційований вид – 4 % осіб; дифузний/дисоційований – 1 % і в 1 % досліджуваних – наявні всі види самотності.

Рис. 4. Відсотковий розподіл за переважаючим видом самотності в діагностованих із різним рівнем суб'єктивного відчуття самотності

1 – дифузний вид самотності; 2 – відчужений вид самотності; 3 – дисоційований вид самотності; 4 – стан самотності без визначеного виду; 5 – відчужено/дисоційований вид самотності; 6 – дифузно/дисоційований вид самотності; 7 – наявність усіх видів самотності

Результати діагностованих із неглибоким переживанням можливої самотності такі: дифузний вид самотності спостерігаємо у 12 % осіб; відчужений – у 30 %; дисоційований – у 20 %; стан самотності без визначення виду – у 30 %. Також зафіксовано змішані типи: відчужений/дисоційований вид – 3 % осіб; дифузний/дисоційований – 1 %; у 4 % досліджуваних наявні всі види самотності.

Простежено статистично значущі відмінності за дисоційованим видом самотності ($F = 2,38$ при $\alpha = 0,05$) та станом самотності без визначеного виду ($F = 2,56$ при $\alpha = 0,05$).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Феномен самотності демонструє суперечливий характер життєдіяльності сучасної лю-

дини, а тому визначає дуалістичну спрямованість її впливу на якість життя особистості: як деструктивне явище вона вказує на природну відособленість і виражене нереалізоване прагнення єднання з іншими, як необхідний етап самопізнання та самовизначення – зумовлює прагнення саморозвитку й ствердження власної самодостатності.

Емпірично встановлено, що в осіб раннього юнацького віку можна спостерігати такі особливості переживання самотності: навіть за низького рівня суб'єктивного відчуття самотності особистості здебільшого буде глибоке переживання стану самотності; з-поміж видів самотності переважають: дифузний вид, що характеризується підозрілістю в міжособистісних відносинах і поєднанням суперечливих особистісних та поведінкових (у стані дуже глибокого переживання самотності – характеризується прагненням налагодження взаємин з іншими людьми, сподіваючись віднайти сенс власного буття, свою значущість); відчужений, що виявляється у вираженій нездатності до співпраці, підозрливості й залежності в міжособистісних стосунках, утраті значущих контактів, інтимності, відчуженні від норм і цінностей, прийнятих у суспільстві; дисоційований вид, який виявляється в тривожності, демонстративності характеру, протиборстві егоїстичності та підпорядкованості в міжособистісних взаєминах.

Перспективу подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо у вивченні особливостей переживання самотності особами раннього юнацького віку з урахуванням гендерного аспекту.

Література

1. Андрусенко В. А. Социальный страх (опыт философского анализа) / В. А. Андрусенко. – Оренбург : Изд-во Оренбург. гос. ун-та, 1995. – 100 с.
Andrusenko V. A. Socialnyi strah (opyt filosofskogo analiza) / V. A. Andrusenko. – Orenburg : Izd-vo Orenburg. gos. un-ta, 1995. – 100 p.
2. Когнитивная терапия депрессии / А. Бек, А. Раш, Б. Шо, Г. Эмери. – СПб. : Питер, 2003. – 304 с.
Cognitivnaya terapiya depressii [Cognitive therapy for depression] / A. Bek, A. Rash, B. Sho, G. Emery. – SPb. : Piter, 2003. – 304 p.
3. Корчагина С. Г. Генезис, виды и проявления одиночества : [монография] / С. Г. Корчагина. – М. : Моск. психол.-социал. ин-т, 2005. – 196 с.
Korchagina S.G. Genesis, vidy i proyavleniya odinochestva : monographiya [Genesis, types and manifestations of loneliness] / S. G. Korchagina. – Moskva : Mosk. psihol.-soc. in-t, 2005. – 196 p.
4. Кузнецов О. Н. Психология и психопатология одиночества / О. Н. Кузнецов, В. И. Лебедев. – М. : Медицина, 1972. – 337 с.
Kuznetsov O. N. Psychologya and psyhopatologiya odinochestva [Psychology and Psychopathology of loneliness] / O. N. Kuznetsov, V. I. Lebedev. – Moskva : Medicina, 1972. – 337 p.

5. Лабиринты одиночества : [пер. с англ.] / сост., общ. ред. Н. Е. Покровского. – М. : Прогресс, 1989. – 624 с.
Labirinty odinochestva : [per. s angl.] [labyrinths of loneliness] / sost., obsch. red. N. E. Pokrovskogo. – Moskwa : Progress, 1989. – 624 p.
6. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Питер, 2008. – 352 с.
Maslou A. Motivaciya i lichnost [Motivation and Personality] / A. Maslou. – SPb. : Piter, 2008. – 352 p.
7. Пепло Л. Одиночество и самооценка // Самосознание и защитные механизмы личности / Л. Пепло, М. Мицелии, Б. Морали. – Самара : Изд. дом «Бахрах», 2003. – С. 261–281.
Peplo L. Odinochestvo i samoocenka // Samosoznanie i zaschitnye mehanizmy lichnosti [Loneliness and self-esteem] / L. Peplo, M. Micellii, B. Morali. – Samara : Izd. Dom «Bahrah», 2003. – P. 261–281.
8. Психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
Psychologicheskii slovar [Psychological dictionary] / pod obsch. red. A. V. Petrovskogo, M. G. Yaroshevskogo. – 2-e izd., ispr. i dop. – M. : Politizdat, 1990. – 494 p.
9. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс. – М. : Прогресс. Универс, 1994. – 480 с.
Rodzhers K. Vzgljad na psihoterapiu. Stanovlenie cheloveka [Look at psychotherapy. Becoming human] / K. R. Rodzhers. – Moskwa : Progress. Univers, 1994. – 480 p.
10. Салливан Г. С. Интерперсональная теория психиатрии / Г. С. Салливан ; пер. с англ. О. Исаковой. – СПб. : Ювента, 1999. – 347 с.
Sullivan G. S. Interpersonalnaya teoriya psyhiatrii [Interpersonal Theory of Psychiatry] / G. S. Sallivan ; per. s angl. O. Isakovoy. – SPb. : «Uventa», 1999. – 347 p.
11. Слободчиков И. М. Современные исследования переживания одиночества / И. М. Слободчиков // Психол. наука и образование. – 2007. – N 3. – С. 27–34.
Slobodchikov I. M. Sovremennye issledovaniya perezhyvaniya odinochestva [Modern research experience of loneliness] / I. M. Slobodchikov // Psycholog. nauka i obrazovanie. – 2007. – N 3. – P. 27–34.
12. Фромм Э. Искусство любви. Исследование природы любви / Э. Фромм. – М. : [б. и.], 1995. – 159 с.
Fromm E. Iskusstvo lubvi. Issledovanie prirody lubvi [The Art of Love. Study of the nature of love] / E. Fromm. – M., 1995. – 159 p.
13. Швалб Ю. М. Одиночество : социально-психологические проблемы / Ю. М. Швалб, О. В. Данчева. – Киев : Сфера, 1991. – 325 с.
Shwalb Y. M. Odinochestvo : socialno-psychologicheskie problem [Loneliness: Social and psychological problems] / Y. M. Shwalb, O.V. Dancheva. – Kiev : Sphera, 1991. – 325 p.